

УДК 711.3 :728.61

**ТЕНДЕНЦІ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ЕВОЛЮЦІЙНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО СЕЛА ВУЗЛОВЕ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ
XX - початку XXI століття**

Л. Гнесь, к. арх.

Львівський національний аграрний університет

Ключові слова: «перспективні села», «неперспективні села», експериментально-показові села, безсадибна забудова, блоковані будинки, господарський проїзд.

Аналізуються утворення і забудова «перспективних» експериментально-показових сіл на прикладі села Вузлового Радехівського району Львівської області. Висвітлюються недоліки проектування житла «міського» типу для забудови сіл.

Постановка проблеми. П'ятдесяти-шістдесяті роки XX століття ознаменувалися укрупненням сільських господарств, переходом на індустріальну основу, створенням аграрно-промислових об'єднань і комплексів, а також освоєнням цілих земель. Саме в цей час проводять роботи з планування сільських (адміністративних) районів, центральних селищ радгоспів і колгоспів.

Взаємозв'язок трудових і культурно-побутових контактів міського і сільського населення, розвиток дорожньої мережі, а також місцевих систем розселення спонукав до формування різних типів виробничо-функціональних населених пунктів. Саме поселенська структура населених пунктів віддзеркалює процеси розвитку та розміщення продуктивних сил, динаміку суспільних відносин, а звідси, відповідно, й структуру та розміщення населення. Власне в цей період зростає значення міст у житті суспільства, формується низка нових міських поселень, для яких проектні інститути розробляють цілі серії типових проектів житлових, культурно-побутових і виробничих будівель.

Натомість характерною ознакою розвитку територіальної структури села в цей період було її згортання. Вимагалось всіляко сприяти «перспективним» і ліквідувати «неперспективні» села. «Перспективні» села вирізняються зазвичай великими розмірами, зручним місцем розташування в господарсько-виробничому і транспортному аспектах, сприятливими природними умовами, наявністю капітальних житлових, культурно-

побутових, виробничих будівель і елементів інженерного благоустрою. На той час «перспективними» було визнано лише 18 846 населених пунктів. Відповідно саме в них поступово концентрується населення, зосереджується виробниче, житлове і культурно-побутове будівництво, проводиться благоустрій. За допомогою держави споруджуються багатоквартирні житлові будинки, палаци культури, універмаги, прокладаються інженерні мережі [1]. Мешканців інших, так званих неперспективних (переважно дрібних і таких, що не мають господарського значення) населених місць (а це понад 60% усіх населених пунктів України) згідно з постановою від 19 грудня 1964 року «Про заходи по здійсненню планомірного переустрою сіл в УРСР» заплановано поступово переселити в «перспективні» селища. У «неперспективних» селищах, що зберігаються на певний термін, здійснюється необхідно-мінімальне будівництво і благоустрій. Планувальна структура та забудова селища встановлюються також із урахуванням його виробничо-функціонального типу, ролі в системі розселення, навколишнього ландшафту, характеру існуючого планування забудови територіальних умов розвитку. Будівництво об'єктів соціально-культурного призначення у таких селах і хуторах забороняли. У них поступово закривають раніше побудовані школи, клуби, медичні заклади, крамниці, що вкрай несприятливо позначається на культурному й побутовому обслуговуванні селян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями функціональної структури народного сільського будинку займалися В. П. Самойлович, П. Т. Юрченко, Ю. Ф. Хохол, З. А. Петрова, З. В. Моїсеєнко та ін. Практичні напрацювання щодо проектування сучасної сільської садиби запропонував А. П. Калініченко. Розпланування територій сільських поселень і фермерських господарств займалися Г. К. Лоїк, І. Г. Тарасюк, А. В. Степанюк [2], А. Н. Кондухов, А. Б. Михайлов, Н. П. Кончуков та ін. Питання формування індивідуальної малоповерхової житлової забудови – в колі наукових інтересів В. А. Ніколаєнка. Сільське садибне житло Західного Поділля – сфера зацікавлення О. І. Колодрубської, а Східного Поділля – В. В. Смоляка, колористика – Д. І. Войтович. Однак на сьогодні маловивченими є стан і середовище сільських поселень, які експлуатувалися в різних соціально-економічних формаціях.

Постановка завдання. Дослідити позитивні й негативні моменти проектування та експлуатації експериментально-показових сіл (на прикладі с. Вузлового Радехівського району Львівської області), в умовах відсутності обмежень на розмір і кількість житлових та господарських будівель, які діяли за часів соціалістичного устрою, – саме це стало метою нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Згідно з розробленими проектами нових «перспективних» сіл, у створенні плану селища передбачалося: функціональне зонування територій: організація транспортних і пішохідних зв'язків усередині селища, а також із сусідніми пунктами, із сільськогосподарськими угіддями й окремо розташованими виробничими комплексами, фермами тощо; розташування житлової і виробничої забудови, будівель суспільного призначення; формування суспільного центру; організація відпочинку. Визначалася архітектурно-просторова композиція всього селища і його основних елементів як єдиного ансамблю, черговість розвитку і послідовність формування селища й окремих його частин. Районні центри, центральні селища колгоспів і радгоспів, аграрно-промислових селищ та інших населених місць такого типу мали розширений склад установ культурно-побутового обслуговування, розвинену виробничу зону, підвищену щільність житлової забудови 2-4-поверховими житловими будинками. Селища відділень радгоспів, при фермах, мали переважно індивідуальну садибну житлову забудову, обмежений склад установ культурно-побутового обслуговування, часто спрощене планування і традиційний сільський зовнішній вигляд [3].

З 1965 р. в Україні практикували створення *експериментально-показових* сіл. У 1966-1970 рр. виникло 15 таких населених пунктів, за наступні п'ять років їх кількість зросла майже удвічі. У цей час проводили роботи з розробки серій типових проектів житлових, культурно-побутових і виробничих будівель. Уряд вимагав поступово перетворити колгоспні села на укрупнені населені пункти міського типу з новими культурно-побутовими умовами життя. Ця програма будівництва (нехай тільки для окремих поселень) уперше за роки радянської влади проявила увагу до сільського жителя, його побуту, якості його житла. Незважаючи на ідеологічний характер такої практики, досвід будівництва експериментально-показових сіл засвідчив, що зручні для життя й роботи сільські будівельні комплекси виникали тоді, коли в них органічно поєднувалися кращі народні традиції з досягненнями сучасної архітектури. На жаль, зазвичай на генеральних планах багатьох експериментально-показових сіл переважали геометризм, сухість композиційного вирішення тощо. Такі принципи планування, які характерні для українського села, як-от розміщення будівель, які підпорядковуються характеру рельєфу, напряму вулиці, традиціям спорудження будівель, перевіреним і апробованим віками конструкціям, матеріалам, елементам зовнішнього благоустрою тощо, архітектори, на превеликий жаль, зовсім не брали до уваги або лише частково враховували. Проектуючи експериментально-показові поселення, у будівництві використовували чимало невдалих, стандартних, невиразних

проектів житлових, господарських і культурно-побутових споруд. В окремих місцевостях України села забудовували багатопверховими будинками, що значно ускладнювало селянам ведення присадибних господарств. Падіння рентабельності колгоспного і радгоспного виробництва, дефіцит будівельних матеріалів, їх дорожнеча спричинили зниження темпів будівельних робіт, змушували сільських трудівників зводити житло власноруч. Нові форми побуту сільського населення вирішально вплинули на формування житла і його організацію. Розвиток нової форми побуту призвів до виникнення і поширення в селах нових типів будинків – від одноквартирних до садибних та багатопверхових багатоквартирних і безсадибних. У квартирах збільшується кількість кімнат, впроваджуються у практику сільського будівництва квартири у двох рівнях. Великі доходи громадського господарства в низці випадків дозволили перейти до забезпечення членів колгоспів необхідними продуктами за рахунок виробництва. Зате це сприяло розвитку *безсадибної забудови* багатоквартирними будинками з різною організацією квартир.

Особливе місце серед експериментально-показових сіл України займає село Вузлове Радехівського району Львівської області. Його перебудова, що почалася в 1974 р., дозволила створити на території колгоспу імені Ярослава Галана на той час вискоєфективну сучасну виробничу та соціально-культурну інфраструктуру, перетворити центральну садибу на населений пункт нового типу, де міський комфорт і благоустрій прагнули поєднати із традиційно сільським побутом.

На початку 70-х років минулого століття – періоду жорсткої регламентації проектних робіт, коли індивідуальне проектування для села практично було під забороною – свобода творчості у Вузловому, можна сказати, сприяла вивільненню ініціативи і фантазії архітекторів. Вузлове – центр внутрішньогосподарської системи розселення, до складу якого входять шість населених пунктів, – Павлів, Станин, Бабичі, Нестаничі, Шийноги, Раковище.

Успішним творчим доробком колективу архітекторів і будівельників у розробці проекту села Вузлового було вирішення громадського центру і розпланування території житлової забудови як втілення сучасних на той час архітектурних ідей.

Громадські споруди й більшість нових житлових будинків зведені за проектами, розробленими фахівцями Львівського філіалу УкрНДПросільгоспу. У проектуванні, будівництві та благоустрої села брали участь архітектори А. М. Шуляр, І. Є. Оксентюк, В. С. Марченко, В. П. Скуратівський, М. Трильовський, І. В. М. Карлюк та інші, які у 1986 р. стали лауреатами Державної премії Української РСР імені

Т. Г. Шевченка. Генпланом передбачалося впорядкування планувальної структури населеного пункту: створення єдиної системи культурно-побутового обслуговування, узгодження просторової організації з усіма складовими сільськогосподарського виробництва і розвитком агропромислової інтеграції (рис. 1). Передбачалися зручні зв'язки з усіма населеними пунктами і місцями докладання праці. Під час розробки генплану враховували проходження вантажного транспорту та сільськогосподарської техніки позасельбищною зоною.

Таке вирішення дорожньо-вуличної мережі дещо підсилює мальовничість ракурсів, усуває певну одноманітність житлової забудови. До сельбищної зони, яка розташовується навколо громадського центру, входять чотири мікрорайони, які є чергою поділені на житлові квартали. Двобічна забудова вулиць, блокування будівель і споруд, зведення мансардних і двоповерхових житлових будинків із квартирами у двох рівнях за підвищеної щільності забудови загалом дозволили скоротити довжину комунікацій, зекономити площу під будівництво [4].

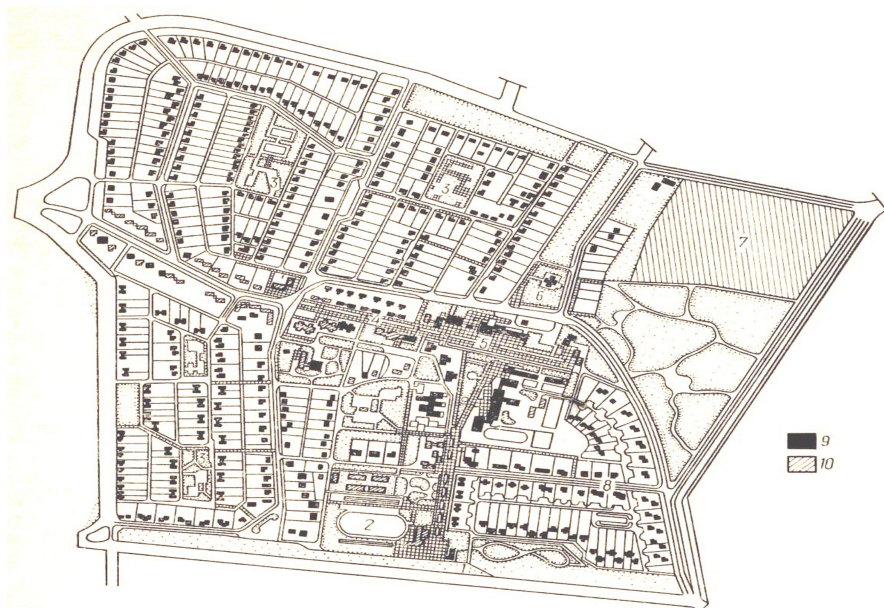

Рис. 1. Генплан с. Вузлого: 1 – автобусна станція з кафе; 2 – спортивний комплекс села; 3 – квартал індивідуальної забудови; 4 – вул. Львівська; 5 – громадський центр; 6 – пам'ятка архітектури; 7 – виробнича зона; 8 – нова вулиця села; 9, 10 – існуючі та запроєктовані будівлі.

Компактність села в межах забудови забезпечена і визначена єдиним

планувальним модулем для житлових кварталів – присадибної ділянки розміром 0,06–0,12 га. Досить розумним і далекоглядним було вирішення розпланування житлових кварталів, де, окрім головних вулиць кварталу, архітектори запроєктували господарські проїзди з тильного боку садиби.

Цей прийом щодо розпланування садиб (у народі має назву «скотопрогін», на жаль, сьогодні забутий і не застосовується сучасними архітекторами в розробках генпланів сільських поселень) у майбутньому сприяв розвитку садиб села Вузлого. Наявність господарських проїздів давала змогу мешканцям як садибної, так і блокованої забудови виконати зонування території садиби на господарську та парадно-відпочинкову, а з часом добудувати господарські будівлі на ділянці, вести присадибне господарство, наблизивши їх до проїзду [5-6]. Це дозволило також мати незалежний другий, господарський в'їзд у садибу.

Також заслуговують схвалення невеликі громадські зони в центрі кожного мікрорайону з майданчиками для ігор дітей і відпочинку.

У проектах забудови поселення було враховано тогочасну демографічну ситуацію, яка склалася у Вузловому. Розроблено будинки і квартири, призначені для сімей різного складу й чисельності, з кількістю житлових кімнат від двох до п'яти. За основний тип житла було взято котедж – будинок з квартирами у двох рівнях, мансардний або двоповерховий з невеликою ділянкою при кожній квартирі, де розбивався квітник. Котеджний тип застосовано в архітектурно-планувальному вирішенні блокованих двоквартирних та одноквартирних будинків. Уздовж головних вулиць фланкуються двоповерхові двоквартирні будинки з чотирикімнатними квартирами. Розташовуються ці будинки також на північній дузі вулиці Львівської. Тільки тут застосовано варіант без гаражів, з відкритою терасою вздовж фасаду (практично всі тераси засклені, забудовані). Двоповерхові п'ятикімнатні котеджі і мансардні зблоковані будинки склали цілу вулицю в масиві експериментальної забудови (рис. 2).

У південно-західній частині поселення, згідно із генпланом, виділені квартали для індивідуальних забудовників – одноквартирні двоповерхові та будинки з мансардою. Ці садибні будинки мають усі види міського інженерного благоустрою (водопровід, каналізацію, газо- та електропостачання). Усі квартири з чіткою планувальною схемою, задовільними пропорціями і достатніми розмірами житлових приміщень. На першому поверсі зосереджено побутову зону (кухня, комори) та зону відпочинку і спілкування сім'ї (загальна кімната, прихожа); на другому поверсі розміщено спальні із вбудованими шафами і гардеробними (рис. 3).

Рис. 2. Будинки вздовж вул. Львівської. Сучасний стан (фото Д. Чев'юка).

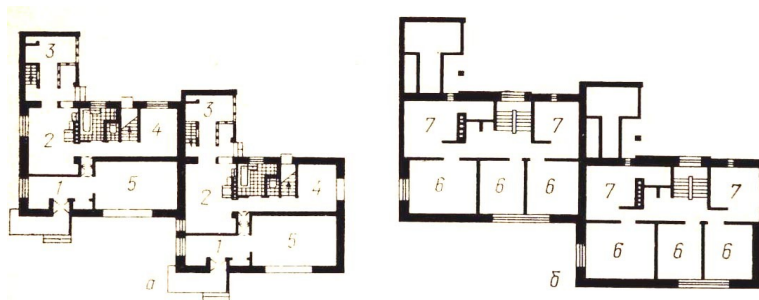

Рис. 3. Двоквартирний блоковий житловий будинок з п'ятикімнатними квартирами з мансардою (будівництво 1973-1975 рр., архітектор В. С. Марченко): а, б – плани відповідно першого поверху та мансарди; 1 – прихожа; 2 – кухня; 3 – веранда; 4 – вітальня; 5 – загальна кімната; 6 – спальня; 7 – горіще.

Якщо в будинках мансардного типу все сантехнічне обладнання знаходиться на першому, то у двоповерхових ванни поряд із спальнями розміщуються на другому поверсі. Для кожної квартири в будинках усіх типів передбачені погріб, веранда, прихожа і два виходи – головний, з боку палісадника, і господарський – на присадибну ділянку з гаражами, сараями для реманенту, худоби, птиці (рис. 4 і 5).

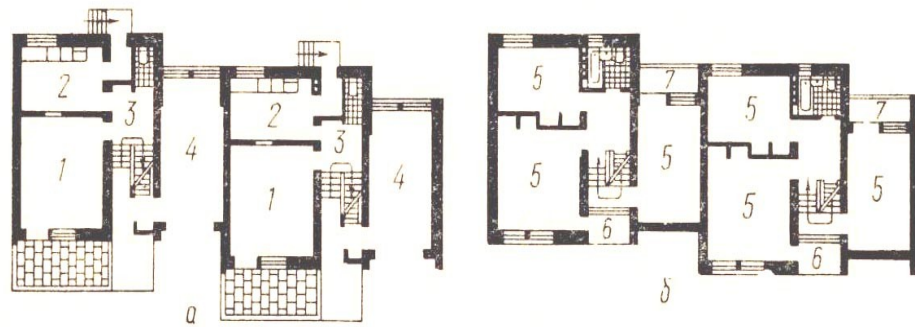

Рис. 4. Двоквартирний блоковий житловий будинок із чотирікімнатними квартирами у двох рівнях із гаражами (будівництво 1980–1983 рр., архітектор В. С. Марченко): а, б – плани першого та другого поверхів; 1 – загальна кімната; 2 – кухня; 3 – прихожа; 4 – гараж; 5 – спальня; 6 – балкон; 7 – лоджія.

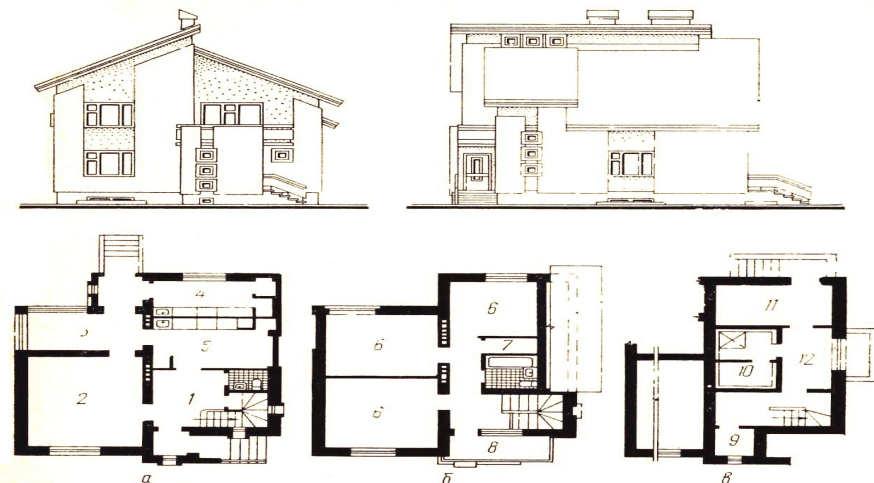

Рис. 5. Проект одnorodинного одноквартирного чотирікімнатного житлового будинку з квартирою у двох рівнях (архітектор І.Є. Оксентюк) а, б, в – плани першого, другого поверхів та підвалу; 1 – прихожа; 2 – загальна кімната; 3 – веранда; 4 – господарська кухня; 5 – кухня; 6 – спальня; 7, 9 –комори; 8 – балкон; 10 – сауна; 11 – господарське приміщення; 12 – майстерня.

Висновки. Як показав досвід експлуатації, будівельні норми того часу для господарських приміщень були занижені, не враховано психологію життя селянина-господаря. Передусім у будинках не передбачено достатньої кількості підсобних приміщень (комірок, господарської кухні тощо). На території самого подвір'я-садиби відсутні господарські споруди (для птиці, худоби, складування сільсько-господарської продук-

ції, реманенту тощо). Вважали, що постійним місцем праці селянина є колгосп, і працювати у себе в садибі йому вже бракуватиме часу та й згідно, з принципом комуністичної ідеології, – просто не личитиме. Тому окремі моменти планувань спричинюють незручності.

Справедливі нарікання населення, що виникають через недостатні розміри сараїв, відсутність кормокухонь для приготування їжі худобі тощо. Недоцільним є проектування (як таких, що не використовуються мешканцями за призначенням) у сільських будинках балконів, відкритих літніх приміщень.

Мешканці на власному досвіді вже перевірили усі переваги й недоліки проживання в квартирах міського типу і прагнуть змінити їх на малоповерхові індивідуальні або блоковані будинки з ділянками, які будуть придатними для проживання селянина-господаря.

Бібліографічний список

1. Прибиткова І. М. Метаморфози колгоспного селянства в процесі капіталістичної реформи аграрного сектору в Україні [Електронний ресурс] / І. М. Прибиткова. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Soc_dos/2009.../
2. Розпланування та забудова території сільських населених пунктів і фермерських господарств / [Лоїк Г. К., Тарасюк І. Г., Степанюк А. В., Смолярчук М. В.]. – К. : Арістей, 2009. – 344 с.
3. Кондухов А. Н. Планирование и застройка сельских поселков / А. Н. Кондухов, А. Б. Михайлов. – М. : Стройиздат, 1966. – 201 с.
4. Перебудова сіл України. Узлове / [авт. тексту Г. В. Рогожин, І. Є. Оксентюк, Н. В. Рогожина, Й. С. Парубочий]. – К. : Урожай, 1989. – 34 с.
5. Лоїк Г. К. Розпланування території населених пунктів : навч.-метод. посіб. / Г. К. Лоїк, І. Г. Тарасюк. – Львів, 2002. – 51 с.
6. Падалка С. С. Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60-80 ті роки ХХст.) / С. С. Падалка. – К. : Український центр духовної культури, 2002. – С. 242-249.

Гнесь Л. Тенденции и закономерности эволюционных трансформаций жилищной застройки экспериментального села Узловое последней четверти ХХ – начала ХХІ ст.

Анализируются образование и застройка «перспективных» экспериментально-показательных сел на примере села Узловое Радеховского района Львовской области. Показано недостатки проектирования жилья «городского» типа для застройки сел.

Ключевые слова: «перспективные села», «неперспективные села», экспериментально показательные села, безусадбная застройка, блокированные дома, хозяйственный проезд.

Gnes' L. Tendencies and conformities to law of evolutionary transformations of housing building of experimental village Vuzlove in the XX-XXI century

Author is analyse education and building of «perspective» experimentally model villages, on the example of village Key, Radekhivskogo of district, Lviv obl. The lacks of planning of habitation of «urban»tipu light up for building of villages.

Key words: «perspective villages», «unpromising villages», experimentally model villages, without farmstead building, blocked houses, economic passage.